

УДК 903.8-049.35 (476)

Крицук Роман

Асистент (adiunkt)

Кабінет монет та медалей

Національний музей у Варшаві

(Варшава, Польща)

Krytsuk Roman

Adiunkt

Cabinet of coins and medals

National Museum in Warsaw

(Warsaw, Poland)

Kola.Sonca@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3992-1179

ResearcherID: ABG-8784-2020

«DISAPPEARED» HOARDS: ABOUT THE PROBLEM OF CONSERVATION OF HOARDS IN OUTSIDE ORGANIZATIONS (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE PINSK HOARD 1962 FROM THE NHM RB FUNDS)

«ЗНИКЛІ» СКАРБИ: ПРО ПРОБЛЕМУ ЗБЕРЕЖЕННЯ СКАРБІВ У ПОЗАМУЗЕЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПІНСЬКОГО СКАРБУ 1962 Р. З ФОНДІВ НІМ РБ)

Summary.

For a long time, the need to study and publish hoards from museum collections was poorly touched upon by belarusian scientists and museum experts, both because of the absence of specialists and low level of interest in this topic. In the process of processing the hoard, the author faced a problem in the form of the loss of a part of the deposit, which eventually resulted in a separate article devoted to this topic. **The aim of the study** in this article is to introduce the 1962 Pinsk hoard into scientific circulation, as well as to reveal the history of the loss of a part of this deposit, in the context of the specifics of the development of archaeological science in the BSSR and the post-Soviet period. **Research methodology.** The scientific processing of the hoard complexes is not limited to just one description of them. The researcher can raise a series of questions – from the provenance of the deposit to the context of the hoard in the section of the history of the settlement where it was discovered and / or the history of the era and culture to which it belongs. In the process of studying this complex, analytical, logical and illustrative methods were used. Photographing and measuring technical parameters, editing photographs in graphic editors and establishing the correspondence of their characteristics with the description in previous publications were used as additional data for a comprehensive study of coins. Also, work with short publications and periodicals on the topic of the loss of archaeological and numismatic items was carried out. Due to the specifics of this topic, the researcher has to rely not only on strict scientific publications,

but also on sometimes tendentious periodicals. **Scientific novelty.** The topic of the preservation and loss of hoards in non-museum organizations was not actually raised in national historiography. In some publications, there is information that the storage location of the hoard is unknown. But, the authors of these articles did not make the loss of the deposit the main topic of their work. Therefore, there are no scientific works devoted to this problem in Belarus. **Conclusions.** The loss of a part of the Pinsk hoard occurred as a result of a coincidence of circumstances that gradually formed over the years at the Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus (and in Soviet times at the Institute of History of the Academy of Sciences of the BSSR). Lack of a system of accounting and storage of materials, violation of the legislation of the Republic of Belarus in the field of protection of cultural heritage to the existing funds and unwillingness to put them in order and register, reluctance to remember the failures and annoying mistakes of the past – this is how the current state of affairs in this organization can be characterized. Probably, similar situations with archaeologically identified coin, coin-material and material complexes will be repeated many times in the future.

The hoard itself, by its nature, probably belonged to a jeweler and was a collection of precious metal scrap. The time of the concealment of the treasure took place after 1632, and was possibly connected with the hostilities in 1648, when Pinsk was taken by the troops of Bohdan Khmelnytsky.

Due to the lack of work in this direction, **the prospects for further research** are broad. The hoard from Pinsk is far from being a single hoard, divided in Soviet times between several organizations, or partially transferred to the museum. The issue of the loss of hoards and numismatic artifacts in the Soviet period in Belarus has not been investigated, as well as almost no legal issues related to the finds of treasures were raised. A promising topic is the loss (in view of theft or loss) of numismatic materials in the funds of Belarusian museums, since the latter was touched upon in a few publications.

Key words: the disappearance of hoards, actual problems of legislation, depassportization, numismatics, Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus.

Анотація.

Необхідність вивчення та публікації скарбів з музейних зібрань довгий час майже не перебувала в полі зору вітчизняних учених та музеєзнавців як із причини відсутності відповідних фахівців, так і з причини слабого інтересу до даної теми. У процесі обробки заявленого скарбу автор зіткнувся з проблемою у вигляді втрати частини депозиту, що у підсумку вилилося в окреме дослідження. **Мета статті** – введення до наукового обігу Пінського скарбу 1962 р. та розкриття історії втрати частини даного депозиту в контексті специфіки розвитку археологічної науки у період існування БССР та пострадянський період. **Методологія дослідження.** Наукова обробка комор комплексів не зводиться тільки до одного їх опису. Дослідник може підняти цілу серію питань – від провенанс депозиту до контексту

скарбу у розрізі історії населеного пункту, де його виявили, та/або історії епохи і культури, до якої він належить. У процесі вивчення заявленого комплексу використані аналітичний, логічний та ілюстративний методи. Як додаткові дані для всебічного дослідження монет виконано їх фотографування та вимірювання технічних параметрів, редагування фотографій у графічних редакторах та встановлення відповідності їх характеристик з описом у попередніх публікаціях. Так само велася робота з короткими публікаціями й періодикою за темою втрат археологічних та нумізматичних предметів. Через специфіку даної тематики дослідникові доводилося опиратися не тільки на суто строгі наукові публікації, а й іноді на тенденційну періодику. **Наукова новизна.** Тема збереження та пропачі скарбів у позамузейних організаціях у вітчизняній історіографії, фактично, не піднімалася. У деяких публікаціях зустрічається інформація про те, що місце зберігання скарбу невідоме, але автори таких статей не ставлять питання про втрату депозиту основною проблемою своїх праць. Відповідно, наукові роботи, присвячені даній проблемі, в Білорусі відсутні. **Висновки.** Втрата частини Пінського скарбу сталася в результаті збігу обставин, які поступово формувалися протягом багатьох років в Інституті історії НАН Білорусі (за радянських часів – в Інституті історії АН БРСР). Відсутність системи обліку та зберігання матеріалів, порушення законодавства Республіки Білорусь у галузі охорони культурної спадщини, байдужість до наявних фондів і небажання привести їх у порядок та взяти на облік, намагання не згадувати про невдачі та прикрі помилки минулого – ось так можна охарактеризувати сучасний стан справ у даній організації. Ймовірно, подібні ситуації з археологічно виявленими монетними, монетно-речовими і речовими комплексами в майбутньому будуть неодноразово повторятися.

Сам же Пінський скарб за своїм характером, ймовірно, належав ювелірові і був набором брукху з дорогоцінних металів. Час приховування скарбу припадає на період після 1632 р. і, можливо, це було пов'язано з бойовими діями 1648 року, коли Пінськ був захоплений військами Богдана Хмельницького. **Перспективи подальших досліджень** у зв'язку з відсутністю робіт в цьому напрямку широкі. Скарб із Пінська – далеко не поодинокий скарб із тих, що за радянських часів або були розділені між кількома організаціями, або передані до музеїв частково. Питання про втрати скарбів та нумізматичних артефактів у радянський період в Білорусі не досліджене, як і пов'язані зі знахідками скарбів юридичні питання, які майже не піднімалися. Перспективною виглядає тема зникнення (йдеться про крадіжки або втрати) нумізматичних матеріалів з фондів білоруських музеїв, оскільки вона розглядалася в нечисленних публікаціях.

Ключові слова: зникнення скарбів, актуальні проблеми законодавства, депаспортизація, нумізматика, Інститут історії НАН Білорусі.

Постановка проблеми. У жовтні 1962 року на території замчища м. Пінська Брестської області БРСР було виявлено вкрай цікавий грошово-речовий депозит

XVII ст.¹. Скарб був переданий до Інституту історії АН БРСР, де його опрацював співробітник БДУ Валентин Наумович Рябцевич. У самому Інституті історії на той момент був відсутній штатний спеціаліст у галузі нумізматики, тому залучення стороннього співробітника для атрибуції предметів було досить поширеною практикою. Враховуючи дефіцит нумізматів у БРСР у період 60 – 70-х рр. XX ст., з подібними проханнями саме до В. Н. Рябцевича, у зв'язку з його популярністю, також зверталися працівники численних районних та обласних музеїв, місцеві краєзнавці. Отже, після виконання необхідних процедур Пінський скарб молодшим науковим співробітником Інституту історії Я. І. Бібіковим було передано у фонди тодішнього Білоруського державного історико-краєзнавчого музею². Відповідно до акта прийому за № 806 від 24 грудня 1962 р. було передано 8 монет (КП 8436/18, КЛ 606), але на даний момент під цим інвентарним номером зберігається 10 монет. Спробуємо розібратися, чому збільшилася кількість монет і куди зникла речова та частково монетна складова даного комплексу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, пов'язані зі збереженням та/або зникненням скарбів у позамузейних організаціях у вітчизняній історіографії, фактично, не порушувалися, крім коротких згадок про відсутність даних за місцем зберігання депозиту. Виняток становлять часом тенденційні публікації в періодиці, які належать до сфери журналістики. Первинні публікації скарбів (пізніше частково чи повністю зниклих), теж не стосуються цієї проблеми, оскільки вони виконані лише з метою запровадження таких скарбів до наукового обігу. Таким чином, наукові роботи, присвячені зазначеній проблемі, в Білорусі відсутні.

Теоретико-методологічні засади дослідження визначено згідно з класифікацією Я. С. Калакури, який вивів загальнонаукові і так само історичні та джерельні підходи як загальні методи джерелознавчого дослідження. До першої загальнонаукової категорії належать аналітичний, синтетичний, логічний, ретроспективний, математичний та ілюстративний методи. До другої, історичної, належать історико-порівняльний, хронологічний, синхроністичний, діахронічний та типологічний методи. А до останньої, джерелознавчої, категорії підходів, віднесено критичний, евристичний, метрологічний, археографічний, іконографічний та палеографічний методи³. Наукова обробка скарбових комплексів не зводиться тільки до одного їх опису. Дослідник може порушити цілу серію питань – від провенансу депозиту до контексту скарбу у зрізі історії населеного пункту, де його виявили, та/або історії епохи та культури, до якої він належить. У

¹ Окрему подяку за допомогу у пошуковій інформації по археологічних матеріалах а також консультації та редактуру тексту висловлюю О. Д. Горшкову, В. В. Ашейчику та к.і.н. Н. А. Плавінському.

² З 1964 р. – Державний музей БРСР, із 1992 р. – Національний музей історії та культури Білорусі, а нині Національний історичний музей Республіки Білорусь, далі – НІМ РБ.

³ Калакура & Войцехівська 2002: 120.

процесі вивчення депозиту з м. Пінська використано аналітичний, логічний та ілюстративний методи.

Формулювання цілей цієї статті. Мета статті – введення до наукового обігу матеріалів Пінського скарбу 1962 р. а також з'ясування провенансу втраченої частини скарбу та пошук причин, через які до фондів НІМ РБ було передано лише частину даного депозиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з першим записом в інвентарній книзі про Пінський скарб 1962 р. (акт № 806 від 24.12.1962 р.) до музею надійшли такі монети⁴:

1. *Солид рижский, 1600 г., Речь Посполитая.*
2. *3 гроша 1632 г., Швеція.*
3. *3 гроша коронных 1621 г., Речь Посполитая.*
4. *Полторацк коронный 1615 г., Речь Посполитая.*
5. *Полторацк коронный 1623 г., Речь Посполитая.*
6. *Двуденарий литовский 1570 г., Речь Посполитая.*
7. *Грош 1626 г., Трансильвания.*
8. *3 крейцера времен императора Матфей (1608–1616 гг.) Священная Римская империя.*

У 2010 році, згідно з протоколом Фондово-закупівельної Комісії (№ 4 від 28.05.2010 р.), при звірянні даного комплексу було виявлено дві не інвентаризовані монети номіналом два литовські подвійні денарії 1570 р.

На питання появи цих монет у складі скарбу частково відповідає єдина його коротка публікація, зроблена В. Н. Рябцевичем, частково – історія фондової роботи НІМ РБ (про це – нижче). Початковий склад скарбу, що надійшов до Інституту історії, був таким⁵:

«№ 17, Пінськ 1962

На замчиці виявлено загорнуті у тканину такі предмети: срібний хрестик, п'ять перснів, ліроподібна пряжка, 15 фрагментів ювелірних виробів та безформних уламків срібла, довгаста бронзова (?) платівка вагою близько 100 грам та 21 монета.

Польща: Сигізмунд I (1506–1548), півгроші литовські 1509, 1516. Сигізмунд Август (1545-1572), 3 гроші литовського 1562; півгроші литовські 1546, 1559, 1560; подвійний денарій литовський 1569; 1570. Сигізмунд III (1587–1632), 3 гроші коронних 1621; 3 гроші литовських 159?; півтораки коронні 1615, 1621, 1623; гріш коронний 1607, 1614; грош гданська 162?; солід ризький 1600.

Швеція: Густав Адольф (1611–1632), 3 гроша ельблонзьких 1630 (на реверсі REG.SVE.).

Угорщина: Максиміліан II (1563–1576), денарій 1565.

⁴ Орфографія збережена.

⁵ Перекладено з польської.

Семиграддя: Габор Бетлен (1613–1629), зріш 1626.

Пфальц-Цвейбрюккен: Ян I (1569–1604), 3 крейцери 1591»⁶.

Наймолодшою монетою скарбу, як видно зі статті, був трояк 1630 р., найстаршою – півгрош 1509 р. Такий великий часовий розкид у монетах, зазвичай, характерний для великих депозитів, що налічують тисячі монет, а не невеликим скарбам – «гаманцям». Відповідь на це питання була отримана після огляду частини скарбу, що зберігається в НІМ РБ (див. Каталог). Більшість оброблених монет або дуже затерта, або має пошкодження, що свідчить як про використання їх як прикрас, так і про перевірку якості металу. Враховуючи наявність у складі скарбу цілих та поламаних ювелірних прикрас, а також зливків срібла, можна зробити висновок, що монети виступали не як платіжні засоби, а як джерело сировини. Цим можна пояснити і великий хронологічний розкид номіналів, які на момент приховування скарбу не брали участі у грошовому обігові. Ймовірно, скарб був захований місцевим ювеліром у період після 1632 р., наприклад, під час захоплення міста у 1648 р. військом Богдана Хмельницького або наступним захопленням його військами Януша Радзивілла. Окремо варто розглянути монети КП 8436/6В та С. Протягом деякого періоду часу (ймовірно, з 70–80-х і до початку 2000-х рр.) у фондах НДМ РБ практикувалося «підкладання» однакових предметів. Це досить дивно, оскільки зазвичай музейних співробітників стереотипно звинувачують у крадіжках та підмінах у фондах. Чим воно було викликане і що становило?

Наприклад, у музейній колекції «Боністика» зберігається 5 короткострокових зобов'язань 1919 року номіналом 100 рублів м. Омська. За інвентарною книгою до музею спочатку надійшло лише чотири бони. П'ята, «зайва», відрізняється станом та стилістикою нанесених інвентарних номерів. Вона надійшла до музею пізніше. При цьому її не прийняли до основного чи науково-допоміжного фонду, а, скопіювавши номери аналогічного предмета, розмістили до фонду більш раннього надходження. Пояснення даному явищу важко знайти з логічної точки зору. Ймовірно, це робилося з метою створення «дублів» на випадок втрати одного з первинних предметів. Що стосується скарбів, то факт «зайвих» монет хоч і можливо визначити, проте матиме місце негативний вплив загального складу комплексу. Особливо, якщо депозит розбиратиметься і публікуватиметься недосвідченим співробітником. Такі подвійні денарії – класичний приклад зазначеної процедури, що до складу комплексу не мала жодного відношення.

Швидше за все, скарб було виявлено під час проведення будівельних робіт на території Пінського замчища. У той час центр міста «відновлювався» після Другої світової війни. Більшість історичної забудови, сильно пошкодженої під час штурму міста в 1944 р., поступово знищувалася. На її місці проектувалася класична для радянських міст площа з пам'ятником Леніну та зводилася серія

⁶ Riabcević 1988: 214.

п'ятиповерхових будинків – «хрущовок». Частина останніх була побудована як у центрі, так і на околиці стародавнього дитинця, внаслідок будівельних робіт було сильно пошкоджено археологічні верстви. Частина центру городища потрапила під територію площі Леніна, що частково врятувало ранні верстви від повного знищення.

Місце зберігання речової частини комплексу та 13 монет на даний час невідоме. Їх немає у фондах НІМ РБ, так само вони відсутні у фондах Пінського Музею Білоруського Полісся та у фондах Брестського обласного краєзнавчого музею. Невідомо, яким чином цей скарб потрапив до Інституту історії АН БРСР та в кого він там зберігався.

З першої половини 1960-х років історична територія Турівського князівства, до складу якого входив древній Пінськ, стала сферою вивчення радянського та білоруського археолога П. Ф. Лисенка (1931–2020). В особистості останнього поєднувалися позитивні та негативні риси археолога класичної радянської школи⁷ та до певної міри містечковості. З одного боку, Петро Федорович розкопав, вивчив та зміг музеєфікувати частину стародавнього Бресту, створивши вкрай цікавий археологічний музейний комплекс «Берестя». З іншого, – в ньому яскраво проглядалися риси власника та тенденційності у трактуванні знахідок. Більшість найвидатніших археологічних предметів ним не передавалася до музеїв, а до його смерті зберігалася⁸ в особистому сейфі археолога в Інституті Історії АН БРСР (після 1991 р. – у НАН Білорусі). Крім того, П. Ф. Лисенко дотримувався концепції післявоєнної радянської школи, згідно з якою матеріали, старші за XIII ст., належать до археологічних. У тому ж Бересті під час проведення археологічних розкопок (з 1968 р.) верстви, старші за XIII ст., знімалися за допомогою важкої техніки, що призвело до втрати матеріалів XIV–XVIII ст. По-різному П. Ф. Лисенко ставився і до власних археологічних знахідок. До фондів музеїв вони передавалися вибірково. Якщо археологічний музей «Берестье» формувався як за рахунок індивідуальних, так і масових матеріалів, то інші музеї, наприклад, Музей Білоруського Полісся у Пінську, отримували лише масовий матеріал. Скарб був виявлений на території, що входила до сфери наукових інтересів П. Ф. Лисенка, був описаний за місцем його роботи та, гіпотетично, міг зберігатися у нього. Але через майже повну відсутність у роботах і публікаціях дослідника⁹ матеріалів, старших за XIV–XV ст., та у зв'язку з відсутністю згадок про цей депозит, довести це припущення неможливо.

Таким чином, ми маємо приклад щодо недавно виявленого та частково втраченого депозиту, причому втраченого не через якісь надзвичайні події (такі як

⁷ За працями А. А. Формозова про негативні явища в радянській археологічній науці.

⁸ Після його смерті частина матеріалів була передана за заповітом (кричуще порушення законодавства та прояв самодурства !!!) до фондів НІМ РБ. На даний момент предмети проходять процес прийому до основного фонду. Від себе можу зауважити, що вони частково депаспортизовані, а більшість металевих предметів варварськи почищено.

⁹ Наприклад: Лысенко 1974; Лысенко 2007.

військові дії, катаклізми чи пограбування), а в результаті певної системи ставлення дослідників до археологічних матеріалів. Імовірність виявлення не описаної у цій статті частини скарбу вкрай мала.

Проблема наявності археологів-«власників» у штаті працівників Інституту історії НАН Білорусі – не основна. Незважаючи на тривале існування закладу та його великі фонди, матеріали, що зберігаються в них, не перебувають на державному обліку як музейні предмети. Існуючий в рамках інституту «музей» не має офіційного статусу та підпорядкування (а й обліку) місцевим органам влади чи Міністерству культури. Фонди Інституту розташовані у підвалі і кількох приміщеннях, що хаотично заповнені археологічними знахідками різних років. Відсутні навіть загальний опис фондів та матеріали щодо проведення звірки колекцій, не кажучи вже про нормальні умови їхнього зберігання, обліку та реставрації. Немає системи, в якій мали б відзначатися передачі музейних предметів до Інституту історії а також з фондів до інших музеїв та організацій. Інститут історії не має ліцензії на зберігання предметів з дорогоцінних металів, що видається Міністерством Фінансів Республіки Білорусь музейним організаціям, порушує загальне законодавство про дорогоцінні метали та камені¹⁰. Все вищеперелічене вже призводило до сумних прецедентів.

Як один із прикладів хаосу, який відбувається з предметами та скарбами в Інституті історії, можна навести історію скарбу дирхамів «Раківці І». Цей депозит було виявлено у 1971 р. на околиці села Раківці Сморгонського району Гродненської області. У бронзовій посудині лежали 665 дирхамів (Аббасиди, Буїди, Саманіди, Саффариди, Волзька Булгарія, імітації), 2 монетоподібні кружки і 2 затерті фрагменти дирхамів. За інформацією, наведеною у статтях В. Н. Рябцевича з публікацією комплексу¹¹, скарб зберігався в Інституті історії. У збірній монографії Ш. І. Бектінеєва, яка вийшла у 2014 р., місце зберігання скарбу зазначено як: «Інститут історії НАН Білорусі (?)»¹².

На даний момент місце зберігання раковецького першого депозиту невідоме, як і невідомо, у кого і на яких підставах він знаходився¹³. З огляду на відсутність в Інституті історії системи обліку, довести втрату або крадіжку даного комплексу

¹⁰ Закон Республіки Беларусь от 21 июня 2002 г. № 110-3 «О драгоценных металлах и драгоценных камнях»; также: Постановление Министерства Финансов Республики Беларусь 15 марта 2004 г. N 34 «Об утверждении инструкции о порядке использования, учета и хранения драгоценных металлов и драгоценных камней»; також: Указ Президента Республики Беларусь от 19.04.2006 № 260 «Об утверждении Положения о Государственном фонде драгоценных металлов и драгоценных камней Республики Беларусь»; також: Постановление Министерства культуры Республики Беларусь от 25.11.2008 N 40 «Аб зацвярдженні Інструкцыі аб парадку ўліку і інвентарызацыі каштоўнасцей культурна-гістарычнага фонду, якія знаходзяцца ў падначаленых Міністэрству культуры арганізацыях, а таксама ў структурных падраздзяленнях мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў, якія ажыццяўляюць дзяржаўна-ўласныя паўнамоцтвы ў галіне культуры, і падначаленых ім арганізацыях»; також: Указ Президента Республики Беларусь от 1 сентября 2010 г. № 450 «О лицензировании отдельных видов деятельности», гл. 23 «Деятельность, связанная с драгоценными металлами и камнями».

¹¹ Рабцэвіч 1993 : 532 ; Рябцевич 2003 : 218–219.

¹² Бектинеєв 2014 : 352.

¹³ Карней 2017.

неможливо, що дозволяє керівництву заперечувати навіть факт зберігання даного скарбу у фондах Інституту історії. Деякі комплекси, знайдені в результаті проведення археологічних розкопок, зберігаються не в «музеї» Інституту, а в археолога, який їх виявив, що є прямим порушенням законодавства Республіки Білорусь. Приклад такого депозиту з «підвішеним» місцем зберігання – Гольшанський скарб¹⁴. Яка ймовірність того, що через певний період його спіткає доля першого Раковецького скарбу?

У 2006 році Інститут історії НАН Білорусі опинився в центрі ще одного скандалу, пов'язаного вже з археологією. З орендованого Інститутом приміщення (м. Мінськ, вул. Рибалка, буд. 2) на сміттєзвалище було вивезено матеріали, призначені для створення майбутнього мінського музею археології¹⁵. Загальна кількість втрачених предметів залишається невідомою, крім того, що це, в основному, матеріали з розкопок м. Мінська (розкопки паркінгу на Немізі та вул. Торгової). Спроби відшукати їх на міському сміттєзвалищі¹⁶ не увінчалися успіхом. Керівництво Інституту знайшло винного в особі завідувача відділу середньовічної археології Сергія Васильовича Тарасова. Більшість втрачених матеріалів була з проведених ним розкопок та офіційно до «фондів» не передавалася. Втім, існує думка, що його звільнення швидше несло політичний характер, а втрата колекції стала лише приводом¹⁷. Здавалося б, після такого інциденту зі втратою десятків, якщо не сотень тисяч, археологічних артефактів у рамках Інституту історії НАН Білорусі мали розпочатися хоч якісь роботи з недопущення в майбутньому таких ситуацій. Відповідна діяльність розпочалася, проте всі попередні втрати, як і всі інші випадки, які негативно впливають на імідж цієї організації, прийнято не згадувати як у розмовах, так і в публікаціях. Для прикладу можна навести історію з махінаціями, присвоєнням матеріалів інших дослідників і банальним алкоголізмом співробітника Інституту історії АН БРСР В. Д. Будька, який намагався у 1959–1974 рр. «вивчати» палеолітичні стоянки на території БРСР та РРФСР¹⁸. Якщо Ви відкриєте енциклопедичні видання чи статті працівників НАН Білорусі¹⁹, що згадують його діяльність, то побачите біографію звичайного сумлінного археолога, «без яких-либо критических замечаний»²⁰. Насправді ж В. Д. Будько брав матеріали періоду палеоліту (випадкові знахідки та дослідження 1930–1940-х рр. К. М. Полікарповича), стирав із них старі інвентарні номери та описував їх як матеріали власних розкопок 1950–1960-х рр, фальсифікуючи їй польову документацію. У фондах НДМ РБ, у колекції «археологія первісності», зберігається зуб мамонта (*Mammuthus*; КП 2598/19; Рис. 11) з таких «розкопок» В. Д. Будьком

¹⁴ Кенько & Панурин 2011 : 67–73.

¹⁵ Корсак 2006.

¹⁶ TUT.BY 2006.

¹⁷ Соўсь 2006.

¹⁸ Чубур 2018 : 118–149. Формозов 2005 : 33–35.

¹⁹ Наприклад: Калечыц 2009 : 129.

²⁰ Формозов 2005 : 35.

1959 р. палеолітичного пам'ятника біля с. Юровичі Калинковецького р-ну Гомельської області. Крім інвентарного номера на ньому присутні 2 однакові шифри – 2710/15. Причому, один із шифрів виправлений на ЮР-59 (Рис. 12). Згідно з архівним матеріалом, наведеним у «Книге для записи поступлений археологических коллекций. Институт истории Академии наук БССР. Сектор археологии»²¹, під номером 2710 записано:

«Дер. Лошица, Минск. район и область. [Без року надходження, ймовірно 1950–1955 рр.] Зуб мамонта, найденный в одном из карьеров».

Приклад із зубом мамонта далеко не єдиний, виявлений у фондах НІМ РБ, але один із найпоказовіших.

Окрім проблем, пов'язаних з Інститутом історії НАН Білорусі, варто відзначити деякі аспекти, що стосуються публікацій дослідниками як скарбів, так і археологічних знахідок. Це, часом, повна відсутність у статті інформації про місце зберігання предмета. Як приклад, можна навести статтю І. І. Сінчука «Мирские клады»²². У ній розповідається про три грошові депозити, виявлені під час археологічних досліджень 80-х років ХХ ст. на території селища міського типу Мир Корелицького р-ну Гродненської обл. У зв'язку з відсутністю в ній інформації про місце зберігання описаних комплексів нами було висунуто припущення про те, що вони так само належать до категорії «втрачених» скарбів. І лише після тривалого листування з працівниками кількох музеїв та авторами розкопок було з'ясовано, що депозити 1982 та 1983 рр. зберігаються у фондах Корелицького районного краєзнавчого музею²³. «Депозит» 1989 р. зберігається у Гродненському державному історико-археологічному музеї та є фантазією І. І. Сінчука, адже це набір не пов'язаних між собою монет, що були виявлені на території замку²⁴. Ця проблема торкається не лише статей та видань нумізматів та археологів, але так само й істориків (наприклад, тих, що спеціалізуються на предметознавстві тощо). Публікація предмета чи комплексу без інформації про місце зберігання з погляду будь-якого музейного співробітника неприйнятна та рівнозначна публікації архівного документа без посилання на його сигнатуру. Дослідник, який спробує за подібною статтею наново обробити матеріал, буде змушений або провести колосальну роботу з його пошуку, або визнати його втраченим. Не становлять винятку матеріали з приватних колекцій. На думку більшості археологів, публікація «випадкових» знахідок не етична з точки зору науки. З цим твердженням неможливо не погодитися, але часто воно набуває трохи іншої форми, коли «випадкова» знахідка публікується без зазначення місця зберігання артефакту.

²¹ ЦНА НАН Білорусі 1945–1955.

²² Синчук 2012 : 76–83.

²³ Какареко 1997 : 45.

²⁴ Здановіч & Краўцэвіч & Трусаў 1994 : 67;

ЦНА НАН Білорусі 1989.

Крім того, цю інформацію усно підтвердив один із авторів розкопок, О. А. Трусов.

Важливим аспектом для збереження скарбів виступає законодавство. Але в даному разі воно має вкрай розпливчастий характер. Наприклад, термін «скарб» прописаний в ньому вкрай розмито. Відповідно до ст. 234 Цивільного Кодексу Республіки Білорусь: *«Клад, то есть зарытые в земле или сокрытые иным способом деньги или ценные предметы, собственник которых не может быть установлен либо в силу акта законодательства утратил на них право...»*²⁵. Цей варіант трактування терміна безпосередньо запозичений із законодавства СРСР і нині давно застарілий. Нові варіанти термінології чудово представлені як в англомовній літературі, так і в дослідженнях наших сусідів, наприклад, у статті професора В. П. Коцура «Історіографія українського скарбознавства»²⁶. Єдиний позитивний момент у законодавстві – це реальна можливість виплати винагороди (25% – тому, хто знайшов, 25% – власникові землі) за виявлений депозит. Ця процедура детально прописана у ст. 95 Кодексу про культуру Республіки Білорусь²⁷ і навіть застосовувалася на практиці²⁸.

Висновки дослідження. Таким чином, втрата частини Пінського скарбу сталася внаслідок унікальної ситуації, яка поступово складалася протягом багатьох років в Інституті історії НАН Білорусі (за радянських часів – в Інституті історії АН БРСР). Відсутність системи обліку та зберігання матеріалів, порушення законодавства Республіки Білорусь у галузі охорони культурної спадщини, байдужість до наявних фондів і небажання привести їх до ладу та поставити на облік, політика не згадувати про невдачі та прикрі помилки минулого – все це вже неодноразово призводило до описаних у даній статті ситуацій. При цьому всьому Інститут історії офіційно займав і займає позицію, яку можна охарактеризувати як: нічого не бачу, нічого не чую, нічого нікому не скажу. Безперечно, такий стан справ призведе до повторень випадків зі втратою археологічних (нумізматичних) матеріалів у майбутньому.

Утім, вихід із цієї ситуації все ще можливий. Для цього керівництво Інституту має створити на базі наявних «фондів» відомчий музей (згідно з правилами білоруського законодавства) з виділенням під нього чіткої кількості штату зі зберігачів, працівників відділу обліку та реставраторів. Тим більше, що в рамках НАН Білорусі подібні музеї існують, як, наприклад, Музей Давньобілоруської культури на базі відділу давньобілоруської культури Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору ім. К. Кропиви. Маємо приклади функціонування таких музейних організацій у навчальних закладах. На історичному факультеті БДУ працює Лабораторія музейної справи, у фондах та експозиції якої зберігається та експонується колекція В. Н. Рябцевича. Питання

²⁵ Гражданский кодекс Республики Беларусь 1998 : № 218-З.

²⁶ Коцур 2017 : 15–32.

²⁷ Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб Культуры 2016 : № 413-З.

²⁸ Гродненський державний історико-археологічний музей з 2016 р. двічі встигав домогтися виплат за передані до фондів два скарби золотих монет та ювелірних виробів.

лише в тому, чи керівництво Інституту матиме бажання займатися цією проблемою, чи, як завжди, пустить все на самоплив.

Перспективи подальших досліджень у зв'язку з відсутністю робіт у цьому напрямку широкі. Скарб із Пінська – далеко не поодиноким скарбом із тих, що були поділені за радянських часів між кількома організаціями або передані до музеїв частково. Питання втрати скарбів та нумізматичних артефактів у післявоєнний період не досліджено, як і майже не порушувалися юридичні питання, пов'язані зі знахідками скарбів.

Перспективна й тема зникнення (через крадіжки чи втрати) нумізматичних матеріалів з фондів білоруських музеїв.

Каталог

<i>Ілюстрація</i>	<i>Інвентарний №</i>	<i>Ідентифікація</i>	<i>Зауваження</i>
Мал. 1	КП 8436/1	Солід, Сигізмунд III Ваза, Річ Посполита, Рига, 1600 р. Koricki 8123 (R)	Потерта монета
Мал. 2	КП 8436/2	Трояк, Густав II Адольф, Швеція, Ельблонг, 1632 р. Iger E.32.2.b (R)	Сильно потерта монета
Мал. 3	КП 8436/3	Трояк, Сигізмунд III Ваза, Річ Посполита, Польща, Краків, 1621 р. Iger K.21.1.a.	Має 2 отвори для підвішування, один із яких пошкоджений: відсутній край монети
Мал. 4	КП 8436/4	Полторак, Сигізмунд III Ваза, Річ Посполита, Польща, Краків, 1615 р. Górecki K.15.1.b (R1), Koricki. 835 (R)	Непрочекан, сліди розгинання монети
Мал. 5	КП 8436/5	Полторак, Сигізмунд III Ваза, Річ Посполита, Польща, 1623 р.	Монета майже повністю розрізана ножом, через поганий стан точно не атрибутована
Мал. 6	КП 8436/6A	Подвійний денарій, Сигізмунд II Август, Річ Посполита, ВКЛ, Вільно, 1570 р. Koricki. 3231	Монета має сліди контакту з іншими монетами та окисли іржавого відтінку. Ймовірно, саме вона належить до складу скарбу
Мал. 7	КП 8436/6B	Подвійний денарій, Сигізмунд II Август, Річ Посполита, ВКЛ, Вільно, 1570 р. Koricki. 3231	Монета не має оксидів, найімовірніше, потрапила до складу скарбу в музеї, можливо, під час його експонування у 60–80-ті роки XX ст.
Мал. 8	КП 8436/6C	Подвійний денарій, Сигізмунд II Август, Річ Посполита, ВКЛ, Вільно, 1570 р. Koricki. 3231	Монета не має оксидів, найімовірніше, потрапила до складу скарбу в музеї, можливо, під час його експонування у 60–80-ті роки XX ст.
Мал. 9	КП 8436/7	Грош, Габор Бетлен, Трансильванія, Каса, 1626 р. Resch. 312, Huszár. E 445	Має пошкоджений отвір для підвішування, відірвано край монети
Мал.10	КП 8436/8.	Три крейцери, Йоган II, Пфальц-Цвайбрюккен, Цвайбрюккен, без дати (1612–1619), Krause. 16	Потерта монета

References

- Bektineev Sh. I.** (2014) *Denezhnoe obrashhenie na territorii Belarusi v IX-XVI vekah: numizmaticheskie issledovaniya* [Currency circulation on the territory of Belarus in the 9th-16th centuries: numismatic research.]. Minsk : Belaruskaja navuka [In Russian]
- Chubur A. A.** (2018) *Istorija. Obshhestvo. Politika.* 4 (8), 118-149. (Critical review).
- Kalechic E. G., Kolosov A. V.** (2017) *V poiskah istiny. Nekotorye stranicy istorii paleolitovedeniya v Belarusi* [In search of truth. Some pages of the history of Paleolithic studies in Belarus] *Kamennyj vek Rossijsko-belorusskogo porubezh'ja* (Zamjatsninskij sbornik. Vyp. 5). SPB: MAJe RAN [In Russian].
- CNA NAN Bielarusi** [Central Scientific Archive of the National Academy of Sciences of Belarus]. *Shifry arkheologicheskikh kolleksy sektora arkheologii Instituta istorii Akademii nauk BSSR za 1945–1955 gg.* [Codes of archaeological collections of the archeology sector of the Institute of History of the Academy of Sciences of the BSSR for 1945–1955.]. AAND DNU Instytut historyi NAN Bielarusi. Arch. № 493. 53 ł. [In Russian].
- CNA NAN Bielarusi** [Central Scientific Archive of the National Academy of Sciences of Belarus]. *Trusaŭ A. A. Archiealahičnaja spravazdača ab praviadzieŭni raskopak na terytoryi Mirskaha zamka ŭ žniŭni 1989 h.* [Archaeological report on excavations on the territory of Mir Castle in August 1989]. FAND. Vop. 1. Arch. № 1144a, 1144b. – Kn. I.: 23 s., 1 tabl., 12 s. kalekc. vop., 1 s. sp. fota, 7 fota, 32 ł. hraf. il.; Kn. II: 3 s. sp. fota, 72 fota znachodak. [In Belarussian]
- Formozov A. A.** (2005) *Chelovek i nauka: Iz zapisej arheologa* [Man and Science: From the Notes of an Archaeologist.]. Moskva: Znak. [in Russian].
- Kakareko V. I.** (1997) *Numizmaticheskie kolleksii Grodno i Grodnenshhiny.* [Numismatic collections of Grodno and Grodno region.] Abstracts of Papers: Rozwój muzealnictwa i kolekcjonerstwa numizmatycznego – dawniej i dziś – na Białorusi, Litwie, w Polsce i Ukrainie. (pp. 31–50) [in Russian].
- Kalakura, Ya. S. & Voitsekhivska, I. N.** (2002) *Istorychne dzhereloznavstvo. Pidruchnyk dlia studentiv istorychnykh spetsialnostei vyshchych navchalnykh zakladiv.* [Historical sources of study. The textbook for students of historical specialties of the higher educational institutions]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
- Kalechyc A. G.** (2009) *Budz"ko Uladzimir Dzmitryevich.* *Arheologija Belarusi: jencyklapedyja.* 1. 129. [In Belarussian].
- Karnej I.** (2017) *Z Instytutu gistoryi z"nik unikal"ny skarb manjetaw X stagodz"dzja. Kali i kudy – zagadka* [A unique hoard of coins of the 10th century disappeared from the Institute of History. When and where – a mystery]. Radyjo Svaboda. Padzei Belarusi. URL: <https://www.svaboda.org/a/28570455.html> (Date of access: 20.01.2021) [in Belarussian]

- Ken'ko P. M. & Panurin R.** (2011). *Gol'shanskij klad 2009 goda* [Golshansky hoard of 2009.]. Ashmjanshchyna: prablemy rjegižanal'naj gistoryi Belarusi, 67–73. [in Russian].
- Kocur V. P.** (2017). *Istoriografija ukrai'ns'kogo skarboznavstva* [Historiography of Ukrainian exploring hoards]. *Ukrai'ns'kyj numizmatychnyj shhorichnyk*. 1, 15–32. [in Ukrainian]
- Korsak D.** (2006) *Sugubo stolichnoe delo. Trevoga: okolo 300 tysjach unikal'nyh arheologičeskikh nahodok poterjany bezvozvratno!* [A purely metropolitan business. Alarm: about 300 thousand unique archaeological finds are irretrievably lost!] SB. Belarus' segodnja. URL: <https://www.sb.by/articles/sugubo-stolichnoe-del.html> (Date of access: 24.01.2021) [in Russian].
- Lysenko P. F.** (2007) *Drevnij Pinsk, XI – XIII vv* [Ancient Pinsk, XI – XIII centuries]. Pinsk : *Pinskaja regional'naja tipografija* [In Russian]
- Lysenko P. F.** (1974) *Goroda Turovskoj zemli* [Cities of the Turov land]. Minsk : *Nauka i tehnika* [In Russian].
- TUT.BY** *Na gorodskoj svalke pod Minskom budut iskat' stolichnuju arheologičeskiju kolekciju.* [The city's dump near Minsk will be looking for the capital's archaeological collection.] (2006). *Novosti TUT.BY.* URL: <https://news.tut.by/society/66392.html> (Date of access: 24.01.2021) [in Russian].
- Ryabczevich V. N.** (2003). *Dva klada X v. iz Grodnenskoj oblasti.* [Two hoards of the 10th century from Grodno region] Abstracts of Papers: Kul'tura Grodzenskaga rjegižonu: prablemy razvicca va wmovah polijetnichnaga sumezhza. (pp. 218–219). Grodna. [in Russian].
- Ryabczevich V. N.** (1993) *Rakavecki manetny skarb* [Rakavets coins hoard]. *Arheologija i numizmatyka Belarusi: jencyklapedyja*. 532. [In Belarussian]
- Ryabczevich V. N.** (1988) *Skarby monet z XVI i XVII wieku na terenie obvodu Brzeskiego i Grodzieńskiego Białoruskiej SRR* [Hoards of coins of the 16th and 17th centuries in the Brest and Grodno regions of the Byelorussian SSR]. *Prace i materiały Museum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria numizmatyczna i konserwatorska*, 6, 211–239. [in Polish].
- Sinchuk I. I.** (2012). *Mirskie klady.* [Hoards of Mir] Abstracts of Papers: Mirski zamak: prablemy i shljahi rjealizacyi gistorychnaga rjekanstrujavanja. (pp. 76–83). Niasviž. [in Russian].
- Sows" G.** (2006) *Sjargej Tarasaw zvol'neny z Instytutu gistoryi.* [Sjargej Tarasaw fired from the Institute of History.]. *Radyjo Svaboda. Padzei Belarusi.* URL: <https://www.svaboda.org/a/773013.html> (Date of access: 24.01.2021) [in Belarussian].
- Zdanovich N. I., Krawcjevich A. K., & Trusaw A. A.** (1994) *Matjeryjal'naja kul'tura Mira i Mirskaga zamka* [material culture of the Mir (castle and township)]. Minsk [in Belarussian].

Ілюстрації



Фото 1. Солід, Сигізмунд III Ваза, Річ Посполита, Рига, 1600 р.



Фото 2. Трояк, Густав II Адольф, Швеція, Ельблонг, 1632 р.



Фото 3. Трояк, Сигізмунд III Ваза, Річ Посполита, Польща, Краків, 1621 р.



Фото 4. Полторац, Сигізмунд III Ваза, Річ Посполита, Польща, Краків, 1615 р.



Фото 5. Полторак, Сигізмунд III Ваза, Річ Посполита, Польща, 1623 р.



Фото 6. Подвійний денарій, Сигізмунд II Август, Річ Посполита, ВКЛ, Вільно, 1570 р.



Фото 7. Подвійний денарій, Сигізмунд II Август, Річ Посполита, ВКЛ, Вільно, 1570 р.



Фото 8. Подвійний денарій, Сигізмунд II Август, Річ Посполита, ВКЛ, Вільно, 1570 р.



Фото 9. Грош, Габор Бетлен, Трансільванія, Каса, 1626 р.



Фото 10. Три крейцери, Йоган II, Пфальц-Цвейбрюккен, Цвайбрюккен, без дати (1612–1619)



Фото 11.



Фото 12.